

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΠΑΝΙΑΣ

Μηχανισμοί εθνογένεσης κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου: η περίπτωση των Υπαχαιών στην Κιλικία

Ο Ηρόδοτος διέσωσε την πληροφορία ότι οι Κίλικες παλαιότερα ονομάζονταν *Υπαχαιοί*, δίχως όμως να επεξηγήσει αυτό τον όρο.¹ Το συγκεκριμένο εθνωνύμιο φανερώνει ότι τότε ακόμη επιβίωνε η ανάμνηση της ύπαρξης κάποιων κατοίκων της Κιλικίας της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (ΠΕΣ), οι οποίοι προφανώς θεωρούνταν απόγονοι των Αχαιών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (ΥΕΧ).² Όπως όμως επεσήμανε και ο ίδιος ο Ηρόδοτος, οι κάτοικοι εκείνης της περιοχής ονομάζονταν πλέον *Κίλικες*, γεγονός που δείχνει ότι οι Αχαιοί της Κιλικίας αφομοιώθηκαν σταδιακά από τον επιχώριο πληθυσμό. Πληροφορίες για το συγκεκριμένο θέμα μάς προσφέρουν τρεις διαθέσιμες ομάδες πηγών: 1) λουβικά και φοινικικά κείμενα της ΠΕΣ από την ευρύτερη περιοχή της Κιλικίας, 2) αρχαιολογικά δεδομένα, 3) αναφορές σε κείμενα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας.

Κείμενα από την ευρύτερη περιοχή της Κιλικίας

Κατά την ΥΕΧ οι Χετταίοι χρησιμοποιούσαν τον γεωγραφικό όρο *Ahhiyawa* για να αναφερθούν στο ισχυρότερο από τα μυκηναϊκά βασίλεια στο Αιγαίο, με το οποίο διατηρούσαν διπλωματικές επαφές.³ Η πλειονότητα των ερευνητών δέχεται ότι από τον όρο *Ahhiyawa* προέρχεται ο όρος *Hiyawa*, που αρχίζει να

1. Ηρόδοτος 7.91.

2. Paul Kretschmer, «Die Hypachäer», *Glotta* 21 (1933) 213-257. Ως γνωστόν, ο Όμηρος ονομάζει όσους πολέμησαν στην Τροία κάτω από τις διαταγές του Αγαμέμνονα Αχαιούς, Δαναούς και Αργείον.

3. *Ahhiya(wa) > Achaiwia > Αχαια*. Gary M. Beckman, Trevor R. Bryce, Eric H. Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Ατλάντα 2011; Jorrit M. Kelder, «Ahhiyawa and the World of the Great Kings: A Re-Evaluation of Mycenaean Political Structures», *TALANTA* 44 (2012) 41-52; Birgitta Eder και Reinhard Jung, «“Unus pro omnibus, omnes pro uno”: The Mycenaean Palace System», Jörg Weilhartner και Florian Ruppenstein (επιμ.), *Tradition and Innovation in the Mycenaean Palatial Polities, Proceedings of an International Symposium Held at the Austrian Academy of Sciences, Institute for Oriental and European Archaeology, Aegean and Anatolia Department, Vienna, 1-2 March, 2013*, Βιέννη 2015, σ. 113-140; Konstantinos Kopanias, «From the Mythical Atreus to the Ruler Attarissiya. Aegean Kingship in the Late Bronze Age through the Prism of Near Eastern Texts», Ivonne Kaiser, Ourania Kouka, Dia-

χρησιμοποιείται λίγο πριν καταρρεύσει το χεττιτικό βασίλειο, αλλά και κατά τη διάρκεια της ΠΕΣ.⁴ Ο όρος *Ὑπαχαιοί* επίσης συνδέεται με τον όρο (*Ah*)*hiyawa*.⁵

Η πρωιμότερη αναφορά στον όρο *Hiyawa* γίνεται σε δύο επιστολές που βρέθηκαν στην Ugarit και χρονολογούνται στις αρχές του 12ου αιώνα:⁶ εκεί ανα-

mantis Panagiotopoulos (επιψ.), *Ein Minoer im Exil. Festschrift zum 65. Geburtstag von Wolf-Dietrich Niemeier*, Βόνη 2015, σ. 211-222.

4. Recai Tekoḡlu, André Lemaire, Ismet Ipek, Tosun A. Kasim, «La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy», *Comptes Rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 144/3 (2000) 981-984· Sylvie Lackenbacher και Florence Malbran-Labat, «Ugarit et les Hittites dans les archives de la Maison d'Urtenu», *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 47 (2005) 227-240· John David Hawkins, «Que (A)», *Reallexikon der Assyriologie* 11 (2006), 194· ο Ιδιος, «Cilicia, the Amuq, and Aleppo: New Light in a Dark Age», *Near Eastern Archaeology* 72 (2009) 166· Itamar Singer, «Ships Bound for Lukka: A New Interpretation of the Companion Letters RS 94.2530 and RS 94.2523», *Altorientalischen Forschungen* 33 (2006) 251· Norbert Oettinger, «The Seer Mopsos (Muksas) as a Historical Figure», Billie Jean Collins, Mary R. Bachvarova, Ian Rutherford (επιψ.), *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks, and Their Neighbours, Proceedings of an International Conference on Cross-cultural Interaction, September 17-19, 2004, Emory University, Atlanta, GA*, Οξφόρδη 2008, σ. 64· Trevor R. Bryce, «The Hittite Deal with the Hiyawa-Men», Yoram Cohen, Amir Gilan, Jared L. Miller (επιψ.), *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, Βισμπάντεν 2010, σ. 47· Trevor R. Bryce, «The Land of Hiyawa (Que) Revisited», *Anatolian Studies* 66 (2016) 70-72· Beckman κ.ά., *The Ahhiyawa Texts*, ó.π., σ. 261· Massimo Forlanini, «The Historical Geography of Western Anatolia in the Late Bronze Age: Still an Open Question», *Orientalia N.S.* 81 (2012) 133-137· Rostislav Oreshko, «“The Achaeans Hides, Caged in Yonder Beams”. The Value of Hieroglyphic Luwian Sign *429 Reconsidered and a New Light on the Cilician Ahhiyawa», *Kadmos* 52/1 (2013) 20· Harold Craig Melchert, «Hittite and Hieroglyphic Luwian *arha* “away”. Common Inheritance or Borrowing?», *Journal of Language Contact* 6/2 (2013) 305· Edward Lipinski, *Itineraria Phoenicia*, Λουβέν και Παρίσι 2004, σ. 124· Belkis Dinçol, Ali Dinçol, John David Hawkins, Hasan Peker, Aliye Öztan, Ömer Çelik, «Two New Inscribed Storm-god Stelae From Arsuz (İskenderun): ARSUZ 1 and 2», *Anatolian Studies* 65 (2015) 67· Fred C. Woudhuizen, «The Sea Peoples: Superior on Land and at Sea», *Dacia, Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne* 49 (2015) 221. Αντίθετη άποψη διατύπωσαν οι εξής: Robin Lane Fox, *Travelling Heroes: Greeks and Their Myths in the Epic Age of Homer*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2008, σ. 206-226· Max Gander, *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, Χαϊδελβέργη 2010, σ. 50-55· ο Ιδιος, «Ahhiyawa – Hiyawa – Que: Gibt es Evidenz für die Anwesenheit von Griechen in Kilikien am Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit?», *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 54 (2012) 284, 286· Ivo Hajnal, «Namen und ihre Etymologien – als Beweisstücke nur bedingt tauglich?», Christopher Ulf και Robert Rollinger (επιψ.), *Lag Troia in Kilikien?: der aktuelle Streit um Homers Ilias*, Ντάρμστατ, 2011, σ. 247-249· Zsolt Simon, «The Identification of Qode. Reconsidering the Evidence», Jana Mynářová (επιψ.), *Egypt and the Near East – The Crossroads, Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age, Prague, September 1-3, 2010*, Πράγα 2011, σ. 258-259· Zsolt Simon, «Where Did the Kings of Danuna of EA 151 Rule?», Jana Mynářová, Pavel Onderka, Peter Pavúk (επιψ.), *There and Back Again. The Crossroads II, Proceedings of an International Conference Held in Prague, September 15-18, 2014*, Πράγα 2015, σ. 401.

5. Tekoḡlu κ.ά., «La bilingue», ó.π., σ. 981-984· Hawkins, «Que», ó.π., σ. 194· Bryce, «The Land of Hiyawa», ó.π., σ. 75.

6. RS 94.2530 και RS 94.2523: Lackenbacher και Malbran-Labat, «Ugarit», ó.π.: Singer, «Ships

φέρεται ότι άνδρες *Hiyawa*, στους οποίους ο χετταίος βασιλιάς *Suppiluliuma II* χρωστούσε αμοιβή για κάποια υπηρεσία που του είχαν προσφέρει, βρίσκονταν στη χώρα *Lukka*, δηλαδή τη μεταγενέστερη Λυκία. Στα τέλη του 10ου αιώνα, *Hiyawa* ονομαζόταν ένα βασίλειο στην Κιλικία.⁷ Από τη δίγλωσση επιγραφή του Τσινέκοϋ προκύπτει ότι το εθνωνύμιο *Hiyawa* μεταφράζόταν στα φοινικικά ως *dnnym* και η χώρα της *Hiyawa* ως ‘*mq dn*.⁸ Στις χεττιτικές πηγές δεν αναφέρεται αυτό το βασίλειο και άρα είναι λογική η υπόθεση ότι δημιουργήθηκε από κάποιους *Hiyawa* μετά από την κατάρρευση του χεττιτικού βασιλείου. Σε μια φοινικική επιγραφή στο Ιντσίρλι του δευτέρου μισού του 8ου αιώνα, ο βασιλιάς *Wrkys* χρησιμοποιεί για τον εαυτό του δύο τίτλους: 1) «βασιλιάς των *dnnym*» και 2) «βασιλιάς του *Qw*».⁹ Επειδή λοιπόν ο γεωγραφικός όρος *Qw* ταυτίζεται με το εθνωνύμιο *dnnym* (επιγραφή Ιντσίρλι), αλλά και το εθνωνύμιο *dnnym* ταυτίζεται με το εθνωνύμιο *Hiyawa* (επιγραφή Τσινέκοϋ), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι επίσης ταυτίζονται οι όροι *Qw* και *Hiyawa*.

Ο γεωγραφικός όρος *dn* (Hassan Beyli)¹⁰ ή *dn* (Τσινέκοϋ, Καρατέπε)¹¹ χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την πρωτεύουσα του βασιλείου *Hiyawa/Qw*. Στη λουβική εκδοχή της επιγραφής του Τσινέκοϋ ο όρος *dn* αντιστοιχεί στην «πόλη *Hiyawa*» [*hiia-wa/i-(URBS)*], ωστόσο στην επιγραφή του Καρατέπε η φοινικική φράση ‘*mq dn* μεταφράζεται ως *attana-wan-za wal(i)l-an-za* [= πεδιάδα της *Attana*].¹² Αφού λοιπόν ο όρος *dn* ταυτίζεται με τον όρο *Hiyawa* (Τσινέκοϋ) και τον όρο *Attana* (Καρατέπε), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι όροι *Attana* και *Hiyawa* ήταν επίσης ταυτόσημοι. Ο όρος *Attana* προφανώς προέρχεται από το όνομα της πόλης *Adanawa*, το οποίο μαρτυρείται στα χεττιτικά κείμενα ήδη από

Bound», ό.π. · Hawkins, «Que», ό.π., σ. 194· Beckman κ.ά. (επιμ.), *The Ahhiyawa Texts*, ό.π., αρ. κατ. AhT 27A-B· Bryce, «Hiyawa-Men», ό.π.: ο'Ιδιος, «The Land of Hiyawa», ό.π., σ. 71-74.

7. Επιγραφή στο Arsuz: Dinçol κ.ά., «Arsuz», ό.π., σ. 59-60· Bryce, «The Land of Hiyawa», ό.π., σ. 68.

8. Λουβική: Tekoğlu κ.ά., «La bilingue», ό.π., σ. 968-972· Annick Payne και Harold Craig Melchert, *Iron Age Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Ατλάντα 2012, σ. 42-44. Φοινικική: Tekoğlu κ.ά., «La bilingue», ό.π., σ. 994-995.

9. Stephen A. Kaufman, «The Phoenician Inscription of the Incirli Trilingual: A Tentative Reconstruction and Translation», *MAARAV* 14/2 (2007) 7-26.

10. André Lemaire, «L'inscription phénicienne de Hassan-Beyli reconsidérée», *Rivista di Studi Fenici Roma* 11/1 (1983) 9-19.

11. Halet Çambel, Wolfgang Röllig, John David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, τ. 2, *Karatepe, Aslantaş*, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1999· ο'Ιδιος, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, τ. 1, *Inscriptions of the Iron Age*, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 2000, σ. 45-68· Payne και Melchert, ό.π., σ. 21-42.

12. Ilya Yakubovich, «Phoenician and Luwian in Early Iron Age Cilicia», *Anatolian Studies* 65 (2015) 39: KARATEPE 1 § 37.

τις αρχές της ΥΕΧ. Το ίδιο ισχύει και για τον φοινικικό όρο *dnnym*, όπως δέχεται η πλειονότητα των ερευνητών.¹³

Στην επιγραφή του Karatepe ο φοινικικός όρος *dn* μεταφράζεται και ως «πόλη/χώρα á-*429-wa» στα λουβικά. Η παραδοσιακή ανάγνωση του όρου á-*429-wa είναι *Adanawa*.¹⁴ Ωστόσο, το γεγονός ότι στην επιγραφή του Çineköy ο φοινικικός όρος *dn* μεταφράζεται στα λουβικά ως *hiia-wa/i-* καθιστά ελκυστική την πρόταση των Oreshko και Yakubovich ότι ο όρος á-*429-wa πρέπει να διαβασθεί ως *Ahhiyawa*.¹⁵

Οι όροι *dnnym* (Zincirli,¹⁶ İncirli, Çineköy) και *dnnym* (Karatepe) μεταγράφονται συνήθως σήμερα ως *Danuna*.¹⁷ Στα φοινικικά κείμενα χρησιμοποιούνται ως εθνωνύμια που αναφέρονται στους υποτελείς του βασιλείου *Hiyawa/Qw*. Επιπροσθέτως, στην επιγραφή του Çineköy αντιστοιχούν στο λουβικό εθνωνύμιο *Hiyawa* και στην επιγραφή του Karatepe μεταφράζονται ως á-*429-wa (=Adanawa ή Ahhiyawa) στα λουβικά. Η σύνδεση του εθνωνύμου *dnnym* με το λουβικό εθνωνύμιο *Hiyawa* (Çineköy) καθιστά ιδιαίτερα δελεαστική την πρόταση του Forlanini ότι ο όρος *dnnym* αποτελεί τη σηματική μετάφραση του εθνωνυμίου Δαναοί, που αργότερα χρησιμοποίησε και ο Όμηρος.¹⁸ Σε αυτή την

13. Emmanuel Laroche, «Adana et les Danouniens», *Syria* 35 (1958) 266-267· Jacques Vanschoonwinkel, «Mopsos: légendes et réalité», *Hethitica* 10 (1990) 195-197· Josef Tropper, *Die Inschriften von Zincirli. New edition und vergleichende Grammatik des phönizischen, sāmīlischen und aramäischen Textkorpus*, Münster, 1993, σ. 3, υποσημείωση 4· Edward Lipiński, *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*, Λουβέν, 2000, σ. 242· ο Ιδιος, *Itineraria Phoenicia*, δ.π., σ. 123· Giovanni B. Lanfranchi, «A Happy Son of the King of Assyria: Warikas and the Çineköy Bilingual (Cilicia)», Mikko Luukko και Simo Parpola (επιμ.), *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Ελσίνκι 2009, σ. 128· Hawkins, *Corpus*, τ. 1, δ.π., σ. 40· ο Ιδιος, «Addendum to “Phoenician and Luwian in Early Iron Age Cilicia” by Ilya Yakubovich», *Anatolian Studies* 65 (2015) 55· Yakubovich, δ.π., σ. 38· Bryce, «The Land of Hiyawa», δ.π., σ. 74. Πβ. Simon, «Danuna», δ.π., σ. 393-394.

14. John David Hawkins, «Adana(wa) vs. Ahhiyawa: A Rejoinder to R. Oreshko, N.A.B.U. 2015/3 (74)», *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* (2016/1) 26.

15. Oreshko, «Achaean Hides», δ.π., σ. 20· Ilya Yakubovich, «Adanawa or Ahhiyawa? Reply to the Addendum by J.D. Hawkins», *Anatolian Studies* 65 (2015) 56.

16. Βλ. ενδεικτική βιβλιογραφία στα εξής: Frederick Mario Fales, «Kilamuwa and the Foreign Kings: Propaganda vs. Power», *Die Welt des Orients* 10 (1979) 6, υποσημειώσεις 1-2· Brian Brown, «The Kilamuwa Relief: Ethnicity, Class and Power in Iron Age North Syria», Joaquín Córdoba, Miquel Molist, Carmen Pérez, Isabel Rubio, Sergio Martínez (επιμ.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Madrid, April 3-8 2006*, Μαδρίτη 2008, σ. 342, υποσημείωση 13.

17. Anna Margherita Jasink και Mauro Marino, «The West-Anatolian Origins of the Que Kingdom Dynasty», Alfonso Archi και Rita Francia (επιμ.), *Atti del VI Congresso Internazionale di Ittiologia. Roma, 5-9 settembre 2005, Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 49 (2007) 410· Bryce, «The Land of Hiyawa», δ.π., σ. 74.

18. Massimo Forlanini, «La regione del Tauro nei testi hittiti», *Vicino Oriente* 7 (1988) 142-143· ο

άποψη κατέληξε πρόσφατα και η Radner, κυρίως λόγω του ονόματος *Yadnana* (*Ya'* + *Adnana* = «νησί των *Adnana*»), που χρησιμοποιούσαν οι Ασσύριοι για την Κύπρο· προτείνει ότι από το εθνωνύμιο *Δαναοί* προέρχεται ο όρος *Yadnana*, το εθνωνύμιο *Denyen* στην επιγραφή του Ραμσή III στο Medinet Habu και το εθνωνύμιο *dnnym* στις επιγραφές της Κιλικίας.¹⁹

Αρχαιολογικά ευρήματα

Η αρχαιολογική έρευνα στην Κιλικία και την Παμφυλία παραμένει ιδιαίτερα περιορισμένη και εστιασμένη κυρίως σε λίγες θέσεις.²⁰ Κατά την ΥΕΧ, όταν η περιοχή βρισκόταν υπό χεττικό έλεγχο, παρατηρούνται ελάχιστες εισαγωγές ΥΕ ΙΙΑ-ΙΙΒ κεραμικής στην Κιλικία, κυρίως στην Ταρσό και το Kazanlı.²¹ Έπειτα όμως από την κατάρρευση του χεττικού βασιλείου, η κατάσταση αλλάζει ριζικά. Αξιοσημείωτες ποσότητες ΥΕ ΙΙΓ κεραμικής έχουν βρεθεί σε αρκετές θέσεις της Κιλικίας, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό της φαίνεται ότι έχει παραχθεί τοπικά.²² Στις αρχές του 12ου αιώνα έχει διαπιστωθεί η καταστροφή (Ταρσός,²³ Kilise

Ίδιος, «Un peuple, plusieurs noms: le problème des ethniques au Proche Orient ancien. Cas connus, cas à découvrir», Wilfred H. van Soldt, Renée Kalvelagen, Dina Katz (επιμ.), *Ethnicity in Ancient Mesopotamia: Papers Read at the 48th Rencontre Assyriologique Internationale, Leiden, 1-4 July 2002*, Λέιντεν 2005, σ. 111-112.

19. Karen Radner, «The Stele of Sargon II of Assyria in Kition: A Focus for an Emerging Cypriot Identity?», Robert Rollinger, Birgit Gufler, Martin Lang, Irene Madreiter (επιμ.), *Interkulturalität in der Alten Welt. Vorderasien, Hellas, Ägypten und die vielfältigen Ebenen des Kontakts*, Βισμπάντεν 2010, σ. 436.

20. Για μια επισκόπηση της ιστορίας της αρχαιολογικής έρευνας στην Κιλικία, βλ. Elizabeth French, «Cilicia», Ann E. Killebrew και Gunnar Lehmann (επιμ.), *The Philistines and Other «Sea Peoples» in Text and Archaeology*, Ατλάντα 2013, σ. 479-484.

21. Susan Sherratt και Joost H. Crouwel, «Mycenaean Pottery From Cilicia in Oxford», *Oxford Journal of Archaeology* 6/3 (1987) 325-352, 341· Gunnar Lehmann, «Decorated Pottery Styles in the Northern Levant During the Early Iron Age and Their Relationship with Cyprus and the Aegean», *Ugarit-Forschungen* 39 (2007) 510· Marie-Henriette Gates, «Potters and Consumers in Cilicia and the Amuq during the “Age of Transformations” (13th-10th Centuries BC)», Fabrizio Venturi (επιμ.), *Societies in Transition, Evolutionary Processes in the Northern Levant Between Late Bronze Age II and Early Iron Age, Papers Presented on the Occasion of the 20th Anniversary of the New Excavations in Tell Afis, Bologna, 15th November 2007*, Μπολόνια 2010, σ. 69· French, ο.π., σ. 482.

22. Για έναν κατάλογο θέσεων στην Κιλικία με ΥΕ ΙΙΑ, ΙΙΒ και ΙΙΓ κεραμική, βλ. Jak Yakar, «Anatolian Civilizations Following the Disintegration of the Hittite Empire: An Archaeological Appraisal», *Tel Aviv* 20 (1993) 14-18· Eric Jean, «The “Greeks” in Cilicia at the End of the 2nd Millennium B.C. Classical Sources and Archaeological Evidence», *Olba* 2/1 (1999) 27-39· Marie-Henriette Gates, «Early Iron Age Newcomers at Kinet Höyük, Eastern Cilicia», Killebrew και Lehmann (επιμ.), *Philistines*, ο.π., σ. 498-500· Barış Gür, «An Overview of the Late Helladic IIIC Period in Anatolia», *TALANTA* 44-46 (2014-2015) 7-26.

Τερέ,²⁴ Kinet Höyük²⁵ και εγκατάλειψη (Alalakh)²⁶ αρκετών θέσεων στην Κιλικία. Στην περίπτωση της Ταρσού²⁷ και του Kilise Tepe,²⁸ οι θέσεις ξανακατοικούνται σύντομα και στις πρώτες φάσεις κατοίκησης συνεχίζεται η παλαιότερη κεραμική παράδοση. Στα επόμενα όμως στρώματα εμφανίζεται σταδιακά ΥΕ IIIIC κεραμική, η οποία παράγεται τοπικά και αποτελεί ένα σημαντικό ποσοστό επί του συνόλου των ευρημάτων. Τα αρχαιολογικά ευρήματα από ορισμένες θέσεις μαρτυρούν την εγκατάσταση μεταναστών από το Αιγαίο κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα (Ταρσός²⁹ και Soli Höyük³⁰ στην Κιλικία, Πέργη στην Παμφυλία,³¹ Tayinat στην βόρειο Συρία).³²

23. Gates, «Potters», ὁ.π., σ. 70.

24. Connie K. Hansen και John Nicholas Postgate, «The Bronze to Iron Age Transition at Kilise Tepe», *Anatolian Studies* 49 (1999) 112· Mark Jackson και John Nicholas Postgate, «Kilise Tepe 1997: A Summary of the Principal Results», 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1 (1999) 546· Susan Sherratt, «The Ceramic Phenomenon of the “Sea-peoples”: An Overview», Killebrew και Lehmann (επιμ.), *The Philistines and Other «Sea Peoples»*, ὁ.π., σ. 624.

25. Eric Jean, «From Bronze Age to Iron Age Cilicia: The Pottery in its Stratigraphic Context», Betina Fischer, Hermann Genz, Eric Jean, Kemalettin Köroglu (επιμ.), *Identifying Changes. The Transition From Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions, Proceedings of the International Workshop, Istanbul, November 8-9, 2002*, Κωνσταντινούπολη (Μπέγιογλου) 2003, σ. 80-81· Gates, «Potters», ὁ.π., σ. 71· ή Ιδια, «Early Iron Age Newcomers», ὁ.π., σ. 485-508.

26. K. Ashihan Yener και Murat Akar, «Alalakh Kenti 2010 Yılı Çalışmaları» [= Alalakh, Οι εργασίες του 2010], 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3 (2011) 6-7.

27. Hetty Goldman, *Excavations at Gözlu Kule, Tarsus*, τ. 2, *From the Neolithic Through the Bronze Age*, Πρίνστον 1956, σ. 58· Sherratt και Crouwel, «Mycenaean Pottery», ὁ.π., σ. 341· Jean, «Bronze Age», ὁ.π., σ. 82-83· Penelope A. Mountjoy, «The Mycenaean Pottery From the 1934-1939 Excavations at Tarsus», Aslı Özyar (επιμ.), *Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*, Κωνσταντινούπολη 2005, σ. 83-134· Lehmann, *Philistines*, ὁ.π., σ. 497, 510-511· Gates, «Potters», ὁ.π., σ. 70· Hans Mommsen, Penelope A. Mountjoy, Aslı Özyar, «Provenance Determination of Mycenaean IIIC Vessels From the 1934-1939 Excavations at Tarsus-Gözlükule by Neutron Activation Analysis», *Archaeometry* 53/5 (2011) 900-915, 900· Serdar Yalçın, «A Re-evaluation of the Late Bronze to Early Iron Age Transitional Period: Stratigraphic Sequence and Plain Ware of Tarsus-Gözlükule», K. Ashihan Yener (επιμ.), *Across the Border. Late Bronze-Iron Age Relations Between Syria and Anatolia, Proceedings of a Symposium Held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul, May 31-June 1, 2010*, Λούβεν και Γουόλπολ Μασαχουσέτης 2013, σ. 200· Gür, «Overview», ὁ.π., σ. 19.

28. John Nicholas Postgate, «The Chronology of the Iron Age Seen From Kilise Tepe», *Ancient Near Eastern Studies* 45 (2008) 170-171· Remzi Yağcı, «Problematizing Greek Colonization in the Eastern Mediterranean in the Seventh and Sixth Centuries BC», Michael C. Hoff και Rhys F. Townsend (επιμ.), *Rough Cilicia. New Historical and Archaeological Approaches*, Οξφόρδη 2012, σ. 6.

29. Gates, «Potters», ὁ.π., σ. 70· Yalçın, «Re-evaluation», ὁ.π., σ. 200· Gür, ὁ.π., σ. 19.

30. Yağcı, ὁ.π., σ. 7.

31. Haluk Abbasoğlu, «Perge 2008», *Anmed* 7 (2009) 62-63.

32. Brian Janeway, *Sea Peoples of the Northern Levant? Aegean-Style Pottery From Early Iron Age Tell Tayinat*, Winona Lake 2017· Gates, «Potters», ὁ.π., σ. 70-71.

Αρχαία Ελληνική Γραμματεία

Στις επιγραφές από το İncirli,³³ το Çineköy³⁴ και το Karatepe³⁵ αναφέρεται ότι ο πρόγονος ενός ή περισσοτέρων ηγεμόνων του βασιλείου της *Hiyawa/Qw* ήταν ο *Muksas* (*mpš* στα φοινικικά). Η έμφαση που δίδεται σε αυτή την μαρτυρία, καθώς και το γεγονός ότι δεν γίνεται αναφορά σε άλλους προγόνους, δείχνει ότι ο *Muksas/mpš* λογιζόταν ως ο ιδρυτής της δυναστείας και ίσως του βασιλείου των *Hiyawa/dnnyum* στην Κιλικία.³⁶ Ήδη το 1948 ο Barnett πρότεινε την ταύτιση του *Muksas/mpš* με τον μάντη Μόψο, γιο της Μαντούς και εγγονό του Τειρεσία.³⁷ Η μητέρα του αναγκάσθηκε να εγκαταλείψει τη Θήβα, έπειτα από την καταστρο-

33. Βλ. υποσημείωση 9.

34. Βλ. υποσημείωση 8.

35. Βλ. υποσημείωση 11.

36. Το ίδιο όνομα αναφέρεται ως *Mók"sos* σε πινακίδες Γραμμικής Β' από την Κνωσσό (KN De 1381.B) και την Πύλο (PY Sa 774): J. L. Garcia Ramón, «Update on "Die historischen Personennamen des Mykenischen"», *Indo-European Studies Bulletin* 11 (2005) 29· Jasink και Marino, «West-Anatolian Origins», ὥ., σ. 408, υποσημείωση 16· Oettinger, «Seer Mopsos», ὥ., σ. 63. Στο λεγόμενο «Κατηγορητήριο του Madduwatta», από τον ύστερο 15ο αιώνα, αναφέρεται επίσης το όνομα "*Mu-uk-ṣú-uš*, πιθανόν σε σύνδεση με την *Ahhiyawa* (Vanschoonwinkel, «Mopsos», ὥ., σ. 197· Tekoğlu κ.ά., «La bilingue», ὥ., σ. 983-985· Jasink και Marino, ὥ., σ. 408· Oettinger, ὥ., σ. 64). Το όνομα *Μόψος* είναι πιθανότατα ελληνικό (στο *ίδιο* παρομοίως Jasink και Marino, ὥ.: Hawkins, «Cilicia», ὥ., σ. 166· Robert L. Fowler, *Early Greek Mythography*, τ. 2, *Commentary*, Οξφόρδη 2013, σ. 550· Yakubovich, «Phoenician», ὥ., σ. 36-38). Ο ιστορικός Ξάνθος (FGrHist 90 F 16) θεωρούσε τον Μόψο Λυδό. Το όνομα *Muksos* βρέθηκε πρόσφατα χαραγμένο σε ένα από τα ξύλινα δοκάρια του Tumulus MM στο Γόργιο (περ. 740 π.Χ.): Richard F. Liebhart και Claude Brixhe, «The Recently Discovered Inscriptions From Tumulus MM at Gordion. A Preliminary Report», *Kadmos* 48 (2009) 145-152.

37. Richard David Barnett, Jacob Leveen, Cyril Moss, «A Phoenician Inscription From Eastern Cilicia», *Iraq* 10 (1948) 60· Richard David Barnett, «Mopsos», *The Journal of Hellenic Studies* 73 (1953) 140-143· Vanschoonwinkel, ὥ.: Forlanini, «Un peuple», ὥ., σ. 111-114· André Lemaire, «La maison de Mopsos en Cilicie et en Pamphylie à l'époque du Fer (XIIe-VIe s. av. J.-C.)», *Res Antiquae* 3 (2006) 99-107· Jasink και Marino, ὥ.: Oettinger, ὥ.: ο ίδιος, «Invasion und Assimilation von Griechen in Kilikien: Konsequenzen aus den Berichten über Mopsos/Muksas», Hartmut Matthäus, Norbert Oettinger, Stephan Schröder (επιμ.), *Der Orient und die Anfänge Europas. Kulturelle Beziehungen von der Späten Bronzezeit bis zur Frühen Eisenzeit*, Βισμπάντεν 2011, σ. 127-133· Hawkins, «Cilicia», ὥ., σ. 165-166· Carolina López-Ruiz, «Mopsos and Cultural Exchange Between Greeks and Locals in Cilicia», Ueli Dill και Christine Walde (επιμ.), *Antike Mythen. Medien, Transformationen, Konstruktionen (Fritz Graf Festschrift)*, Βερολίνο και Νέα Υόρκη, 2009, σ. 382-396· Ilya Yakubovich, «Phoenician», ὥ.: Richard H. Beal, «Hittite Anatolia: A Political History», Sharon R. Steadman και John Gregory McMahon (επιμ.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10,000-323 B.C.E.*, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη 2011, σ. 596· Wolfgang Röllig, «Und ich baute starke Festungen an allen Enden auf den Grenzen ...» Zur Bedeutung der Inschriften und Reliefs vom Karatepe-Aslantaş», Ulf και Rollinger (επιμ.), *Lag Troia in Kilikien?*, ὥ., σ. 122· Gilbert Kenneth Sams, «Anatolia: The First Millennium B.C.E. in Historical Context», Steadman και McMahon (επιμ.), ὥ., σ. 608· Payne και Melchert, *Luwian Inscriptions*, ὥ., σ. 40, υποσημείωση 14· Itamar Singer, «The Philistines in the North and the

φή της από τους Επιγόνους, κατέφυγε στην Κλάρο στα δυτικά παράλια της Ανατολίας, παντρεύτηκε τον Ράκιο, που καταγόταν από την Κρήτη αλλά βασίλευε στην πόλη, και απέκτησε τον Μόψο.³⁸ Επειτα από τη λήξη του Τρωικού πολέμου, ο Αμφίλοχος και ο Κάλχας οδήγησαν εκεί κάποιους Αχαιούς, καθώς και λαούς μιγάδων τινῶν ἐκ Τροίας.³⁹ Στη συνέχεια ο Κάλχας, ο Αρχίλοχος και ο Μόψος οδήγησαν τους μετανάστες προς τα ανατολικά. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού κάποιοι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στην Καρία και την Παμφυλία.⁴⁰ Ο Κάλχας ίδρυσε την πόλη Σέλγη στη νότια Πισιδία,⁴¹ ενώ ο Μόψος εγκαταστάθηκε στην Κιλικία, που μετονομάσθηκε σε Μογοπία.⁴² Στην Τραχεία Κιλικία μαρτυρείται, επιπλέον, η ίδρυση της πόλης Όλβης από τον Αίαντα του Τεύκρου αμέσως μετά τον Τρωικό πόλεμο.⁴³ Οι ελληνικές πηγές αναφέρουν επίσης υστερότερα κύματα μεταναστών από το Αιγαίο σε διάφορες χρονικές περιόδους, που αποτελούνταν από Αργείους, Ροδίους, Κυμαίους Λακεδαιμονίους και Αιολείς.⁴⁴

Η χρονολόγηση του πρώτου κύματος αποικισμού στην Παμφυλία και Κιλικία χρονολογείται από ορισμένους ερευνητές στον 12ο⁴⁵ και από άλλους στο διάστημα μεταξύ του 9ου και 7ου αιώνα.⁴⁶ Η πρώιμη χρονολόγηση στον 12ο αιώνα στηρίζεται κυρίως στις αρχαίες πηγές, αλλά και στο γεγονός ότι η παμφυλιακή διάλεκτος παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με την αρκαδοκυπριακή και τη

Kingdom of Taita», Gershon Galil, Ayelet Levinzon-Gilboa, Aren M. Maeir, Dan'el Kahn (επιμ.), *The Ancient Near East in the 12th-10th Centuries BCE. Culture and History, Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2-5 May, 2010*, Μίνστερ 2012, σ. 459-461· Bryce, «The Land of Hiyawa», ό.π., σ. 69.

38. Ήσιοδος, *Μελαμπόδεια* F 278-9.

39. Margalit Finkelberg, «Meta-Cyclic Epic and Homeric Poetry», Marco Fantuzzi και Christos Tsagalis (επιμ.), *The Greek Epic Cycle and Its Ancient Reception. A Companion*, Κέμπριτζ και Νέα Υόρκη 2015, σ. 134, υποσημείωση 40.

40. Ηρόδοτος 7.91· Σοφοκλής *apud* Στράβων 14.5.16· Georg Danek, «*Nostoi*», Marco Fantuzzi και Christos Tsagalis (επιμ.), ό.π., σ. 368.

41. Στράβων 12.7.3.

42. Pl. NH 5.96. Ο Σοφοκλής (*apud* Στράβων 14.5.16) ονομάζει *Παμφυλία* και την Κιλικία.

43. Στράβων 14.5.10.

44. Mustafa Adak, «Die dorische und äolische Kolonisation des lykisch-pamphylyischen Grenzraumes im Lichte der Epigraphik und der historischen Geographie», Christof Schuler (επιμ.), *Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz: Akten des int. Kolloquiums München, 24.-26. Februar 2005*, Βιέννη 2007, σ. 47.

45. Philo Houwink ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period*, Λέιτεντεν 1961, σ. 44-50· Jasink και Marino, «West-Anatolian Origins», ό.π., σ. 413· John D. Grainger, *The Cities of Pamphylia*, Οξφόρδη 2009, σ. 1-14.

46. Claude Brixhe, *Le dialecte grec de Pamphylie. Documents et grammaire*, Παρίσι 1976, σ. 191-194· Christopher P. Jones και Christian Habicht, «A Hellenistic Inscription From Arsinoe in Cilicia», *Phoenix* 43/4 (1989) 338.

μυκηναϊκή ελληνική.⁴⁷ Αυτό δείχνει ότι η μετανάστευση στην Παμφυλία έγινε ταυτόχρονα ή λίγο αργότερα από την αντίστοιχη στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του 12ου και 11ου αιώνα.⁴⁸ Η ύστερη χρονολόγηση της μετανάστευσης στην Κιλικία και Παμφυλία στο διάστημα μεταξύ του 9ου και του 6ου αιώνα, στηρίζεται κυρίως στα δωρικά στοιχεία της παμφυλιακής διαλέκτου.⁴⁹ Νομίζω, πάντως, ότι και οι δύο θεωρίες είναι εν μέρει σωστές: τα αρκαδοκυπριακά και δωρικά στοιχεία της παμφυλιακής διαλέκτου δείχνουν ότι υπήρξαν τουλάχιστον δύο μεταναστευτικά κύματα: ένα κατά τον 12ο αιώνα και (τουλάχιστον) ένα ακόμη κατά την Υστερογεωμετρική και Αρχαϊκή Περίοδο.⁵⁰

ΔΩΚΙΜΙΟ Συμπεράσματα

Ο προϋπάρχων πληθυσμός της Κιλικίας ήταν κυρίως λουβικός, όπως προκύπτει από τις λουβικές επιγραφές της ΠΕΣ, αλλά και τα λουβικά ανθρωπωνύμια, τα οποία συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται μέχρι και τη Ρωμαϊκή Περίοδο.⁵¹ Μετά από την κατάρρευση του χεττιτικού βασιλείου στις αρχές του 12ου αιώνα, μικρές πληθυσμιακές ομάδες από το Αιγαίο και τη δυτική Ανατολία μετανάστευσαν στην Κιλικία, όπως προκύπτει από τις αρχαίες ελληνικές πηγές, την ύπαρξη αρκαδοκυπριακών στοιχείων στην παμφυλιακή διάλεκτο, τα αρχαιολογικά δεδομένα, αλλά και το γεγονός ότι από τα τέλη του 10ου έως και τα τέλη του 8ου

47. Anna Morpurgo-Davies, «Mycenaean, Arcadian, Cyprian and Some Questions of Method in Dialectology», Jean-Pierre Olivier (επιμ.), *MYKENAÏKA. Actes du IXe Colloque international sur les textes mycéniens et égéens organisé par le Centre de l'Antiquité Grecque et Romaine de la Fondation Hellénique des Recherches Scientifiques et l'École française d'Athènes* (Athènes, 2-6 octobre 1990), Παρίσι 1992, σ. 415-432· J. L. Garcia Ramón, «On the Genetic Classification of Ancient Greek Dialects: Comparative Reconstruction Versus Hypercriticism and Atomism at Work», Christos Tzitzilis, Theodosia-Soula Pavlidou, Georgios Papanastasiou (επιμ.), *Studies in Greek Linguistics 30, Proceedings of the Annual Meeting of the Department of Linguistics, School of Philology, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki May 2-3, 2009*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 227 κ.ε. Γενικά για την παμφυλιακή διάλεκτο, βλ. Brixhe, *Le dialecte*, ό.π.· Άννα Παναγιώτου, «Παμφυλιακή», Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Iστορία της ελληνικής γλώσσας: από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 315-318· Jean-Sébastien Balzat, Richard W. V. Catling, Édouard Chiricat, Fabienne Marchand (επιμ.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, τ. 5/2, *Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia*, Οξφόρδη 2013, σ. xxv.

48. Για την άφιξη των Αχαιών στην Κύπρο, βλ. Maria Iakovou, «Cyprus: From Migration to Hellenisation», Gocha R. Tsetskhladze (επιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, τ. 2, Λέιντεν και Βοστώνη 2014, σ. 234.

49. Brixhe, ό.π.· Tanja Susanne Scheer, *Mytische Vorväter. Zur Bedeutung griechischer Heroenmythen im Selbstverständnis kleinasiatischer Städte*, Μόναχο 1993, σ. 213-216· Adak, ό.π., σ. 41· Stephen Colvin, «Greek Dialects in the Archaic and Classical Ages», Egbert Jan Bakker (επιμ.), *A Companion to the Greek Language*, Μάλντεν Μασαχουσέτης 2010, σ. 209.

50. Balzat κ.ά. (επιμ.), ό.π., σ. xxv.

αιώνα η Κιλικία –και πιθανότατα ένα τμήμα της Παμφυλίας– αποτελούσε το βασίλειο *Hiyawa*, οι ηγεμόνες του οποίου θεωρούσαν ιδρυτή της δυναστείας τους κάποιον Muksas/mpš. Οι Αχαιοί έφθασαν εκεί σε μικρές ομάδες, δίχως να έλθουν σε αντιπαράθεση με τον γηγενή πληθυσμό. Σύντομα υιοθέτησαν την τοπική γλώσσα –όπως προκύπτει από το γεγονός ότι οι επιγραφές των ηγεμόνων της *Hiyawa* ήταν γραμμένες στα λουβικά και φοινικικά– και δημιούργησαν μικτές κοινωνίες.⁵² Όπως και στην περίπτωση των αιγαιατών μεταναστών στη νότια Παλαιστίνη και την κοιλάδα του Αμυρ στη βόρειο Συρία, οι *Hiyawa* της Κιλικίας δεν διατήρησαν τους δεσμούς τους με το Αιγαίο και σταδιακά αφομοιώθηκαν από τον ντόπιο πληθυσμό.⁵³ Μέχρι και τα χρόνια του Ηροδότου διατηρήθηκε η ανάμνηση των Υπαχαιών, δηλαδή μιας διακριτής πληθυσμιακής ομάδας στην Κιλικία, τα μέλη της οποίας δεν μπορούσαν να προσδιορισθούν ούτε ως Αχαιοί ή Έλληνες, αλλά ούτε και ως Λουβιοί ή Κιλικες.

Το ίδιο, αλλά σε μικρότερο βαθμό, συνέβη και σε όσους μετανάστευσαν μεταξύ του 9ου και του 6ου αιώνα από το Αιγαίο στην Παμφυλία και την Κιλικία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των κυμαίων αποίκων στη Σίδη, οι οποίοι λίγο μετά τη μετανάστευσή τους μαρτυράται ότι ξέχασαν τα ελληνικά και άρχισαν να μιλούν μια μικτή γλώσσα.⁵⁴ Αυτή η τάση αντιστρέφεται κατά την Ελληνιστική Περίοδο, όταν ξεκίνησε ο σταδιακός εξελληνισμός του τοπικού λουβικού πληθυσμού της Παμφυλίας και Κιλικίας.

51. Trevor R. Bryce, «History», Harold Craig Melchert (επιμ.), *The Luwians*, Βοστώνη 2003, σ. 101 κ.ε.: Balzat κ.ά. (επιμ.), ό.π., σ. xvii.

52. Grainger, *The Cities*, ό.π., σ. 12-14· Mustafa Adak, «Names, Ethnicity and Acculturation in the Pamphylian/Lycian Borderland», Robert Parker (επιμ.), *Personal Names in Ancient Anatolia*, Οξφόρδη 2013, σ. 63.

53. Irad Malkin, «Philistines and Phokaians: Comparative Hinterlands and Middle Grounds», Réjane Roure (επιμ.), *Contacts et acculturations en Méditerranée occidentale – Hommages à Michel Bats*, *Actes du colloque d'Hyères, 15-18 septembre 2011*, Παρίσι και Aix-en-Provence 2015, σ. 131-142· Irad Malkin, «Migration and Colonization: Turbulence, Continuity, and the Practice of Mediterranean Space (11th-5th Centuries BCE)», Mihran Dabag, Dieter Haller, Nikolas Jaspert, Achim Lichtenberger (επιμ.), *New Horizons. Mediterranean Research in the 21st century*, Πάντερμπορν 2016, σ. 298.

54. Αρριανός, *Ανάβασις* 1.26.4.

The Process of Ethnogenesis during the Early Iron Age: The Case of Hypachaeans in Cilicia

Various Greek authors from the Archaic to the Roman period mentioned a migration that took place from the Aegean and West Anatolia to Pamphylia and Cilicia right after the Trojan War. The meagre archaeological evidence, as well as the Arcadocypriot and Mycenaean elements in the Pamphylian dialect also indicate that, after the collapse of the Hittite kingdom, small groups of settlers migrated from the Aegean, West Anatolia and Cyprus to Cilicia. From (at least) the end of the 10th to the late 8th century BC a kingdom, called *Hiyawa* in Luwian and *Qw* or *'mq dn* in Phoenician inscriptions, controlled Cilicia and possibly also Pamphylia. The subjects of this kingdom were called *Hiyawa* in Luwian and *dnyym* in Phoenician respectively. The term *Hiyawa* stems from the Hittite geographic term *Ahhiyawa*, which referred to one of the Mycenaean kingdoms in the Aegean during the LBA; both terms originate from the ethnonym "Achaeans", later used also by Homer. At least one of the rulers of the Kingdom of Hiyawa considered himself to be a descendant of a certain Muksas/mpš, which shows that the later stories about Mopsos were not entirely fictitious. The Achaean settlers in Cilicia and Pamphylia gradually merged with the Luwian population. Herodotus later called them Hypachaeans, in order to denote that they were neither Achaeans or Greeks, nor Luwians or Cilicians.